

Subdialects of the Kaunas environs in manuscript sources

Brazaitienė, Laura

Subdialects of the Kaunas environs in manuscript sources

Lietuvių kalba, núm. 14, 2020

Vilniaus Universitetas, Lituania

Disponible en: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=692574286001>

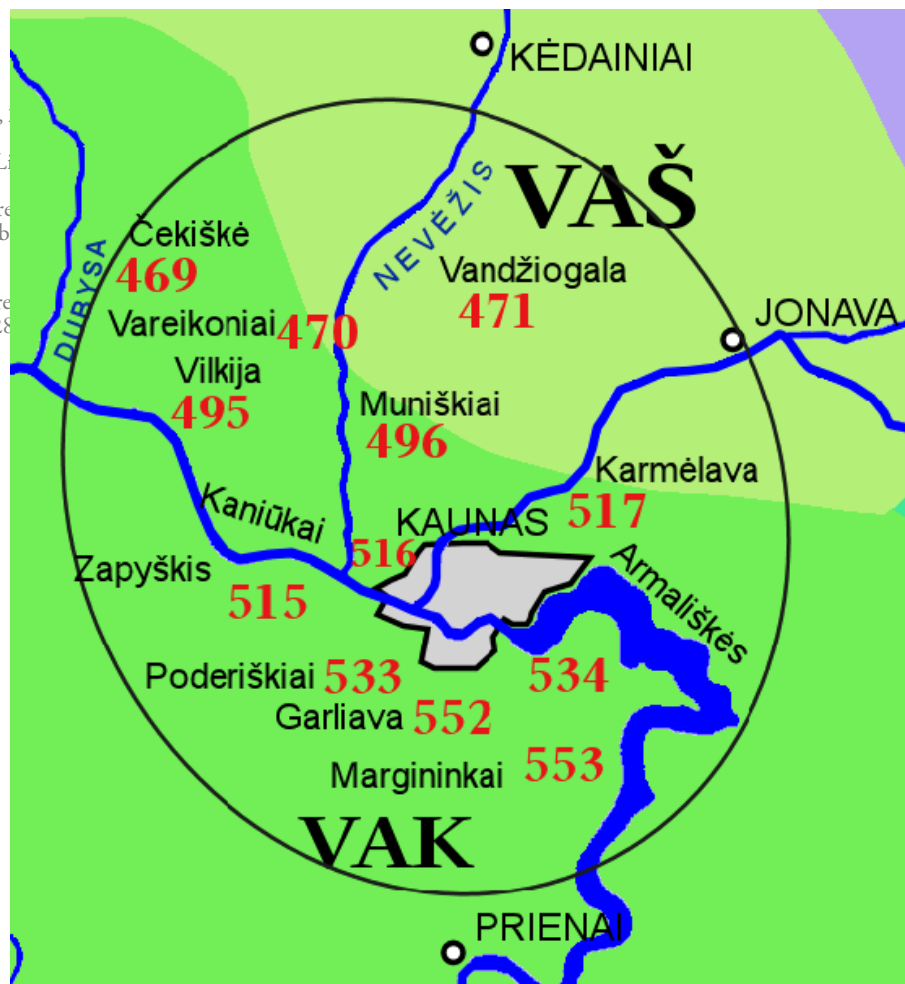
Esta obra está bajo una Licencia Creative Commons Atribución 4.0 Internacional.

Subdialects of the Kaunas environs in manuscript sources

Laura Brazaitienė brazaitiene.laura@gmail.com
Geolingvistikos centras Lietuvių kalbos institutas, Lithuania

1. ĮVADAS

Kauno apylinkių plote, priklausančiame Kauno rajono teritorijai, kalbama ir vakarų aukštaičių kauniškių, ir šiauliškių šnektomis (Girdenis, Zinkevičius 1966, 139–147; Zinkevičius 1969, 365–380) (žr. 1 pav.).

1 pav

Kauno apylinkių šnektos Zigmo Zinkevičiaus ir Alekso Girdenio lietuvių tarmių klasifikacijoje¹

Kauniškių šnektą kalbama didesnėje Kauno rajono dalyje. Ji apima 11 *Lietuvių kalbos atlase* (toliau – LKA) išskirtų gyvenamųjų punktų ir jų apylinkių: Čekiškę (LKA 469), Vareikónius (LKA 470), Vi kiją

(LKA 495), Muniškiūs (LKA 496), Zapýškį (LKA 515), Kaniūkùs (LKA 516), karmelava (LKA 517), Póderiškiūs (LKA 533), Armāliškes (LKA 534), Garliāvą (LKA 552), Mārgininkus (LKA 553)². Šiauliškių šnektos ypatybių galima išgirsti Vandziógalos (LKA 471) ir dalyje Vareikónių (LKA 470) apylinkių (LKA I, žml. Nr. 1).

Vakarų aukštaičiai kauniškiai tradiciškai nurodomi kaip geriausiai iš visų aukštaičių skiriantys ilguosius ir trumpuosius balsius, neatitraukiantys kirčio nuo žodžio galūnės. Būdami artimiausi bendrinei kalbai, jie dialektologų vertinami kaip „palyginti vienodi“ (Zinkevičius 1966: 15; 2006: 167–171). Beveik nepakitęs šnektos plotas išryškėja ir iš geolingvistinio lietuvių tarmių klasifikacijų sugretinimo (Geržotaitė 2016, 81–91, 125–131). Galbūt todėl tarmėtyrininkų darbuose iki šiol mažiau atsižvelgta į tarminį kauniškių susiskaidymą, kurį rodo *Lietuvių kalbos atlaso* žemėlapiai (LKA II, žml. Nr. 1, 9, 10, 11, 15, 18, 19, 20, 28, 29, 30, 32, 34, 36, 38, 41, 45, 47, 48, 49, 53, 54, 56, 57, 64, 66, 72, 83, 84, 85, 108, 109).

Šiauliškių šnektos atstovai išsiskiria tuo, kad atitraukia kirtį, trumpina nekirčiuotus ilguosius ir ilgina kirčiuotus trumpuosius balsius (Zinkevičius 1966, 15; 2006, 203–205). Dėl savo geografinės padėties ši šnektą patyrė stiprią kaimyninių šnektų įtaką. Vertindami kalbos ypatybes, dialektologai šiauliškius iki šiol įvardija kaip pereiginius (Aliūkaitė, Bakšienė et al. 2014, 156–157). Suintensyvėję tradicinių tarmių tarpusavio, jų ir bendrinės kalbos ar (ir) kitų kalbų sąveikos procesai, tikėtina, lėmė tai, kad pastaraisiais metais pagausėjo šiauliškių, ypač pakraštinių, šnektų tyrimų. Išsamiai ištirtas vakarų aukštaičių šiauliškių ir kauniškių paribys ties Bābtais (Geržotaitė 2016, 91, 125–131; 2017, 1290–1299; Judžentytė 2017, 1300–1309), pietinių šiauliškių šnektos ties Kėdāiniais ir Jōnava (Karaš 2002; Kazlauskaitė 2008, 600–609; Geržotaitė 2012, 156–174; Mikulėnienė 2018, 1–12; 2018a, 11–25; Mikulėnienė, Pacevičiūtė 2019, 41–58), šiauliškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių pakraštys ties Ramýgala (Meiliūnaitė 2016, 1278–1284; Geržotaitė 2017a, 167–195; Čepaitienė 2018, 44–75).

Gauti rezultatai išryškino ne tik vakarų aukštaičius šiauliškius ir pietines jų šnektas kaip pereigines ir periferines (apie šias sąvokas plačiau žr. Mikulėnienė 2018b, 133–142). Jie parodė, kad tokiomis laikytinos šnektos, tikėtina, galėjo tęstis gerokai platesniu ruožu ir siekti minėtą Kaūno rajono teritoriją. Joje, tyrėjų teigimu, greta vakarų aukštaičių kauniškių ir šiauliškių šnektų kai kuriose vietovėse (Čėkiškės, Vilkijės, Bābtu Vandziógalos Karmelavos) funkcionuoja ir vietinis lenkų kalbos variantas (Karaš 2002; 2016, 1–24; Karaš, Rutkowska et al. 2001; Rutkowska 2014, 216–227; 2016, 1–11; Zielińska 2002; Sawaniewska-Mochowa, Zielińska 2005, 69–85; Mikulėnienė 2018, 1–12; 2018a, 11–25; Mikulėnienė, Pacevičiūtė 2019, 41–58; Geržotaitė, Meiliūnaitė 2014, XIV žemėlapis ir komentaras)³.

Taigi šio straipsnio t i kslas – remiantis rankraštiniais šaltiniais ir juos papildančia publikuota medžiaga, aptarti prie dabartinių vakarų aukštaičių kauniškių (didžioji ploto dalis) ir šiauliškių priskirtų Kaūno apylinkių šnektų kaitą.

Uždaviniai : 1) aptarti Kaūno apylinkių šnektų skiriamuosius ir būdinguosius požymius lietuvių tarmių klasifikacijoje; 2) atlikti gretinamąją XX a. 6–8-ojo dešimtmečių rankraštiniuose ir spausdintuose šių šnektų tekstuose fiksuotų ir LKA II žemėlapiuose (LKA II 33–34, 37–38, 45–47, 49–50, 53, 56–60, 88–89, 101–102, 123–125, žml. Nr. 15, 18–19, 28, 29, 30, 32, 34, 38, 41, 72, 85, 105) kartografuotų skiriamųjų ir būdingųjų kalbinių ypatybių analizę ir 3) apibendrinti gautus rezultatus.

Tiriamąją medžiagą daugiausia sudaro senieji ekspedicijų metu Kaūno apylinkių šnektų plote surinkti kalbiniai duomenys – Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve saugomi XX a. antrosios pusės rankraščiai, tarmių garso įrašai.

Punkto rankraštinių aprašų sudaro tirtos vietovės, šnektos kalbinių ypatybių ir pateikėjų pristatymas, transkribuoti tekstai (žr. 2–3 pav.).

rankraštis nuo Čekiškės iki Dabigės ir Taurėjos; rankraštis nuo Dabigės (fonetika) ir daugelio kaimų; šiaurės nuo Čekiškės kaimai iki Ariogalos (Taurėdai, Laučionė, Šlapūčiai, Plikiai, Antiejai...). Atskirai i triguboms klausimus gauti tik iš Čekiškės ir Laučionės, nes kitų vietų atskirai (poz. kai kiti neįrašė lekiš, fonetika) tik tik skiriasi.

Ivairiausius tarusis ypatybės yra šios:

- reikiuoti o>u, i>e (poz. ir uždelsinūs šimtinis, poz. glėbės // glėbės, skiešė, āglis, geležinė, pav. tokio šimtinio nepavyko nustatyti, Bėgi, čia e<ē kiek nusiūtoje);
- reikiuoti u>e, u>u;
- reikiuoti a>ā, ē>ē, t>ē, š>š; šio giedo-ki žodžių, kuriuose ā, ē, t, u, a, e, i, u. ir reikiuoti. Bet visa tai, aprašo autorius rašė, nėra būdinga tarui ir yra sporadiškos reikiuoti arba kitų tarinių staka;
- mitinių dvigubų i> i' ir u' pildyti. Bet tas pildytumas tikai reikiuotis ne tik atskirų tarusis at-

(Apie lemingas vestuves)

ligi trizėsim trizė mētū buvau nevėdės //
 vi mētū kās tik ir / tai aš vīska mētū // tējas
 mētū bēdās i-āš // iš pātū pātū pradēsi i-
 gūsi // kai rādu dūšaka vāpa / tai apsiūsi //
 nūgāt va pasēti / oš, aini i-rušis pavaišēti //
 bēdās aš / tai kai gūti gūti // nūmēta manū
 mētina // u-āš mētās / pētās mētās // bū-
 dinkis būdavo / paskui spintās dēbu // pastū
 tēmis kovalkūka // tai mēt mētina pūtā: šēni-
 kis manū dūktēri // tikū vāstāus mētū //
 vīta i-švīna // stēgas būvū, dēktas būdās //
 dūds atdēdāt / tik, fīt-fīt-fīt-fīt-fīt / dūšaka
 vāpa tik pūt // tai āš tās sēki apsiūsi // āš
 nūvūdām / tik trizēsim trizē mētū mētū //
 vīkšdams sēki apsiūti // vīkšdām / kaola
 nūgāt nūpūtēti // šēnē lēks / kōne mētās nē-
 tēti // u-ā vāpa tik pūt / tai apsiūsi //
 āš pradēsi būgti / būgti / būgti // i-šta
 pātū kāmbari dūšaka vīstām šēnēti sūt-

2–3 pav

Rankraštinio Čekiškės punkto aprašo pavyzdys (Pupkis 1962, 17, 33)

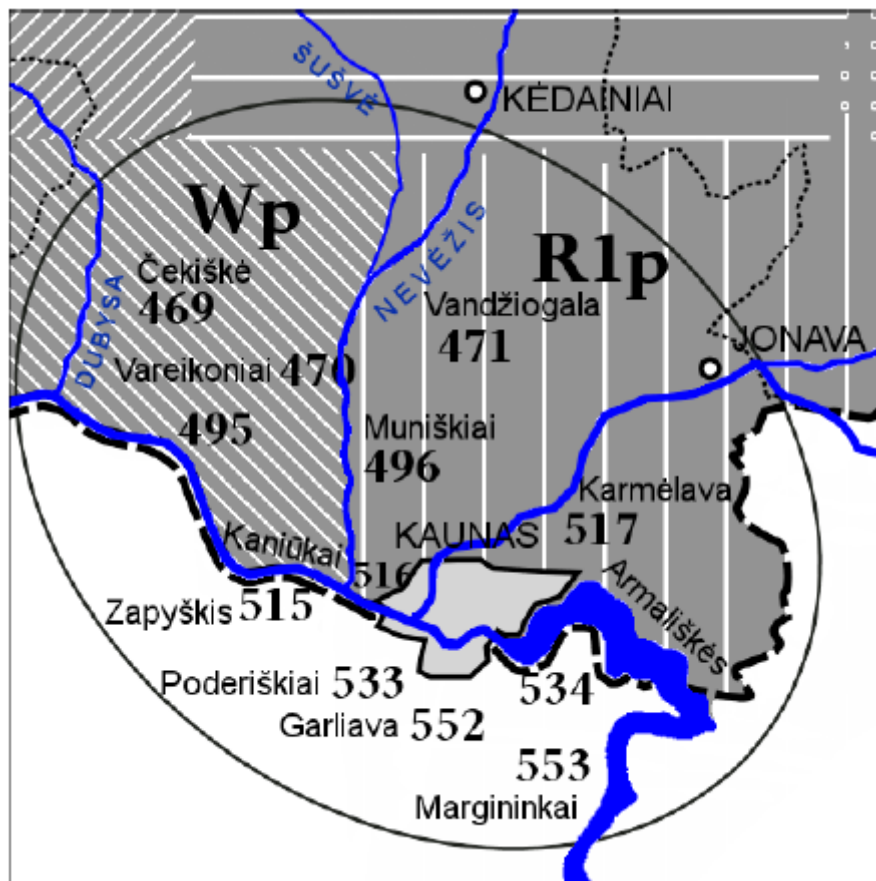
Archyve saugoma dvylika aprašų iš vienuolikos punktų (žr. Rankraštinių ir spausdintų šaltinių sąrašą)⁴, devyni garso įrašai iš penkių punktų (žr. Garsinių šaltinių sąrašą). Šiuos šaltinius papildė publikuoti XX a. 6–9-ojo dešimtmečių Kaūno apylinkių šnektų tekstai (LKT; LT II; ATT II, žr. Rankraštinių ir spausdintų šaltinių sąrašą).

2 KAŪNO APYLINKIŲ ŠNEKTŲ KALBINĖS YPATYBĖS LIETUVIŲ Tarmių KLASIFIKACIJOSE

Johanas Taedelmanas yra pasiūlęs trinarę tarminių požymių tipologiją (Taedelman 2005, 233–248). Fonetines ypatybes jis skirsto į pirmines, antrines ir tretines. Lietuvių dialektologijoje šis skirstymas koreliuoja su skiriamaisiais, būdingaisiais ir blankiaisiais tarmių ir patarmių bruožais (Aliūkaitė, Mikulėnienė 2014, 46–47; Mikulėnienė 2019, 56). Skiriamosiomis ir būdingosiomis ypatybėmis lengviausia atpažinti vienos ar kitos šnektos atstovą (žr. Geržotaitė, Mikulėnienė 2014, I žemėlapi ir komentarą; Mikulėnienė 2018c, 46–49; 2019, 56).

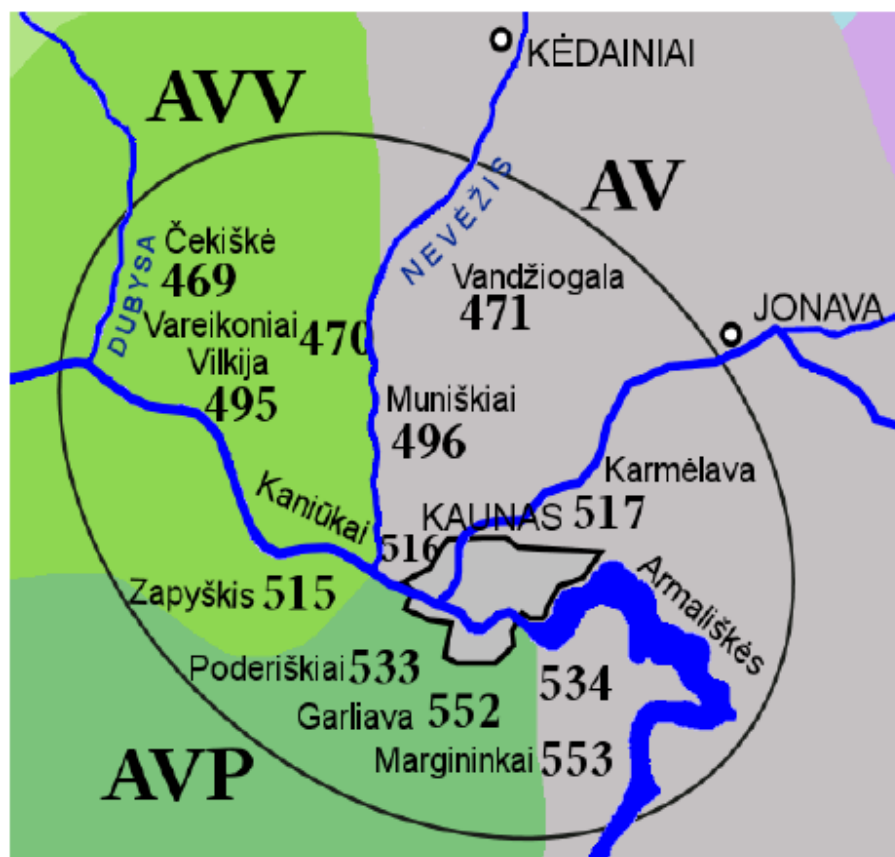
Toks tarminių požymių skirstymas yra sąlygiškas – vienas ir tas pats požymis gali būti vertinamas skirtingai (žr. Geržotaitė, Mikulėnienė 2014, I žemėlapi ir komentarą). Vienoje tarmių klasifikacijoje jis gali būti laikomas šnektos (ų) skiriamuoju, o kitoje – tik būdinguoju.

Kauno rajono teritorija kelioms šnektoms būdingomis ypatybėmis išsiskyrė visose lietuvių tarmių klasifikacijose: (aukštaičių) vakariečių pietiečių ir rytiečių pirmųjų pietiečių XIX a. pabaigos Antano Baranausko (Baranovskij 1898, 49–51; Geržotaitė 2015, 145; 2016, 45) (žr. 4 pav.)⁵, aukštaičių vakariečių (veliuoniečių, pietiečių) ir aukštaičių viduriečių XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Antano Salio (Salys 1933; Geržotaitė 2016, 85) (žr. 5 pav.), vakarų aukštaičių kauniškių ir šiauliškių XX a. septintajame dešimtmetyje Zigmo Zinkevičiaus ir Alekso Girdenio (Girdenis, Zinkevičius 1966, 139–147; Zinkevičius 1969, 365–380) (žr. 1 pav.).

4 pav

Kauno apylinkių šnektos Antano Baranausko tarmių skirstyme⁶

5 pav

Kauno apylinkių šnektos patikslintoje Antano Salio tarmių klasifikacijoje (Geržotaitė 2016: 85)⁷

Kaip aukštaičiai, šių šnektų atstovai, turėjo tarti nepakitusių *ie*, *uo*, kaip vakarų aukštaičiai (arba aukštaičiai vakariečiai) – dvigarsius *an*, *am*, *en*, *em* ir buvusių nosinių balsių *q*, *ę* (Baranovskij 1898, 57–58, 60–61; dar žr. Alminauskis 1930, 73; Salys 1946, 13–14, 50–55; 1992, 30, 102–114; Geržotaitė 2015, 151; 2016, 48–49, 85).

Šias šnektas diferencijuojantys požymiai sutampa tik senosiose tarmių klasifikacijose. Tiek Baranausko vakariečius pietiečius ir rytiečius pirmuosius pietiečius (Baranovskij 1898, 51–52)⁸, tiek Salio aukštaičius vakariečius ir aukštaičius viduriečius (Salys 1946, 53; 1992, 109–110) skyrė tik priebalsio . tarimas. Pirmieji iš jų šį priebalsį turėjo tarti minkštai, o antrieji jį kietinti (žr. lentelę).

Lentelė

Kauno apylinkių šnektų tarminiai požymiai lietuvių tarmių klasifikacijų požiūriu

Požymiai Šnektos	Kirčiuoti <i>ie, uo</i> ⁹	Kirčiuoti <i>an, en</i>	Kirčiuoti <i>q, ɛ</i>	Prieškirtiniai <i>ė, o</i>	Nekirčiuoti galūniniai <i>ė, o</i>	Prieškirtiniai <i>y, ū</i>	Kirčiuoti <i>i, u</i>	Priebalsis / prieš <i>e, ė</i>	Kirčio atitraukimas
Baranausko tarmių skirstymas									
(Aukštaičiai) vakariečiai pietiečiai	<i>ie, uo</i>	<i>an, en</i>	<i>q, ɛ</i>		<i>i, u: ė, o</i>			<i>l</i>	
Rytiečiai pirmieji pietiečiai	<i>ie, uo</i>	<i>an, en</i>	<i>q, ɛ</i>					<i>l</i>	
Salio tarmių skirstymas									
Aukštaičiai vakariečiai (veliuoniečiai, pietiečiai)	<i>ie, uo</i>	<i>an, en</i>	<i>q, ɛ</i>		<i>i, u: ė, o</i>			<i>l</i>	
Aukštaičiai viduriečiai	<i>ie, uo</i>	<i>an, en</i>	<i>q, ɛ</i>					<i>l</i>	
Zinkevičiaus ir Girdenio tarmių skirstymas									
Vakarų aukštaičiai kauniškiai	<i>ie, uo</i>	<i>an, en</i>	<i>q, ɛ</i>	<i>ė, o</i>	<i>i, u: ė, o</i>	<i>ĩ, ū</i>	<i>i, u</i>		neatitraukiamas
Vakarų aukštaičiai šiauliškiai	<i>ie, uo</i>	<i>an, en</i>	<i>q, ɛ</i>	<i>i, u</i>		<i>ĩ, u</i>	<i>i, u: ĩ, ū</i>		atitraukiamas

Daliai jų – Baranausko vakariečiams pietiečiams ir Salio aukštaičiams vakariečiams veliuoniečiams – buvo būdinga dar ir tai, kad vietoj žodžio galo ilgųjų balsių # . ė čia (t. y. (Veliuonės (LKA 468), Čėkiškės ir Vilkijės apylinkėse) tarti *i, u* (Baranovskij 1898, 62; Salys 1946, 50; 1992, 80) ¹⁰.

Zinkevičiaus ir Girdenio klasifikacijoje vakarų aukštaičiai kauniškiai ir šiauliškiai išskirti remiantis kitais požymiais (Girdenis, Zinkevičius 1966, 139–147; Zinkevičius 1969, 365–380). Kauniškių šnekte, išskyrus šiaurinius veliuoniškus (Čėkiškės, Vareikonių, Vilkijės ir kt. apylinkės), klasifikacijos autorių teigimu, nekirčiuoti ilgieji ir kirčiuoti trumpieji balsiai turėtų būti išlaikyti, kirtis neatitraukiamas, o šiauliškių – nekirčiuoti ilgieji balsiai turėtų būti trumpinami, o kirčiuoti trumpieji ilginami, kirtis kai kuriais atvejais atitraukiamas.

Šios dvi ypatybės išryškina ir tam tikrus sunkumus, su kuriais susidurta XX a. antrojoje pusėje skiriant šiauliškus ir kauniškus. Nevienodas .

tarimas, panašiai kaip ir kirčio (ne)atitraukimas, Zinkevičiaus pateiktame ir kitų dialektologų sudarytuose žemėlapiuose atskiriantis kauniškius ir šiauliškius, kaip diferencinis tarminis požymis nepasirinktas (Zinkevičius 1966, 158, žemėl. Nr. 35; dar plg. LKA II 33–34, 45–47, žml. Nr. 15, 28). Nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimu ir kirčiuotų trumpųjų ilginimu, Zinkevičiaus ir kitų autorių pateiktų žemėlapių duomenimis, turėjo pasižymėti ne tik šiauliškiai, bet ir dalis kauniskiu apie Cekiske (Zinkevičius 1966, 66, 73, 74, 109, žml. Nr. 19, 29, 36, 46; dar plg. LKA II 37–38, 46–47, 54–55, 59–60, žml. Nr. 19, 29, 36, 41).

Nekirčiuotų galūninių e . atliepimo *i, u* arealas Zinkevičiaus ir LKA II žemėlapiuose yra gerokai mažesnis, matyt, todėl šis požymis kauniškių ir šiauliškių šnektose yra tik būdingasis (Zinkevičius 1966, 72, 74, žml. Nr. 32, 42; LKA II 49–50, 56–57, žml. 32, 38).

Taigi Baranausko ir Salio klasifikacijose Kauno apylinkių šnektas skyręs požymis, Zinkevičiaus ir Girdenio skirstyme nurodytas kaip joms būdingasis. Ir priešingai, senųjų klasifikacijų požiūriu, tikėtina, pakankamai ryškiais nagrinėjamose šnektose nelaikyti požymiai XX a. antrojoje pusėje nurodyti kaip diferenciniai.

3 VAKARINĖS KAŪNO APYLINKIŲ ŠNEKTŲ PLO TO DALIES KALBINĖS YPATYBĖS XX A. 6–8-OJO DEŠIMTMEČIŲ TARMIŲ MEDŽIAGOS DUOMENIMIS

Greitinamoji nagrinėjamą plotą tarmių klasifikacijose diferencijuojančių ir jam būdingųjų požymių, užfiksuotų *Lietuvių kalbos atlasui* surinktoje rankraštinėje tarmių medžiagoje ir jos pagrindu sudarytuose žemėlapiuose, analizė rodo, kad vakarinė jo dalis (Čekiškės, Vareikonių¹¹, Vilkijs ir Zapýškio punktai), galima teigti, buvusi vienalytiškesnė.

Priebalsis . (skiriamasis vakarinių ir rytinių šnektų Baranausko ir Salio tarmių klasifikacijose požymis) čia beveik nekietintas, pvz.: *k'aule* 'kiaulė'¹² (Pupkis 1962, 37), *neléidu* 'neleido' (Pupkis 1962, 37), *gulek* 'gulėk' (Pupkis 1962, 41), *nasle* 'našlė' (S. V., g. 1929 m., Čekiškė), *žól'ės* 'žolės' (dgs. V.) (Kardelytė, Jonaitytė 1954 (1), 9), *l'k'a* 'lekia' (Kardelytė, Jonaitytė 1954a (1), 13), *gal' s'im* 'galėsime' (Kardelytė, Jonaitytė 1954a (1), 13), *d' d'el'ė* 'didelė' (Kardelytė, Jonaitytė 1954a (1), 15) (dar plg. *geležin'ūs* 'geležinius' (LKT, 185), *k'āule* 'kiaulė' (ATT II 175). Vienas kitas . kietinimo atvejis išgirstas tik apie Vareikónius ir Vi kiją, pvz.: *gelazi.n us* 'geležinius' (Morkūnas 1963 (1), 10), *láisk* 'leisk' (Morkūnas 1963 (1), 21), *suknelās* 'sukneles' (Morkūnas 1963 (2), 5), *ii.láido* 'įleido' (Morkūnas 1963 (2), 7), *lā.sina* 'lesina' (P. A., g. 1910 m., Vilkijs), *gelažū.* 'geležų' (P. A., g. 1910 m., Vilkijs)¹³. Šios apylinkės LKA II žemėlapiuose taip pat išsiskiria dvejopu šio priebalsio tarimu (žr. LKA II 33–34, 37, 45–47, 53, 88–89, 101–102, žml. Nr. 15, 18, 28, 30, 34, 72, 85).

Kirtis šioje dalyje, kaip ir būdinga tradiciniams vakarų aukštaičiams kauniškiams, vieno iš tyrėjų žodžiais tariant, yra „iš esmės

neatitraukiamas“ (Pupkis 1962: 21). Nedėsningo jo atitraukimo atvejų užfiksuota apie Vareikónius, kurie, kaip matyti iš LKA II žemėlapiu (LKA II 123–125, žml. Nr. 105), patenka į kirtį atitraukiančių šnektų plotą, pvz.: *žiēves* ‘žievės’ (Morkūnas 1963 (1), 10), *vieta* ‘vietà’ (Morkūnas 1963 (1), 17), (Morkūnas 1963 (1), 23), *nera* ‘nėrà’ (Morkūnas 1963 (1), 8), *plū·gus* ‘plūgūs’ (Morkūnas 1963 (1), 8). Viena kita forma su atitrauktu kirčiu dar išgirsta apie Čėkiškę, kurioje šis reiškiny, LKA II žemėlapiu duomenimis, nežymėtas kaip būdingas, pvz.: *añtri* ‘antri’ (Pupkis 1962, 55), *blōgi* ‘blogi’ (Pupkis 1962, 107), kviec ‘us’ kviečiūs’ (V. V., g. 1934 m., Čėkiškė).

Prieširtinių ilgųjų ., ., . tarimas, priešingai nei rodo LKA II žemėlapiuose kartografuoti duomenys (LKA II 46–47, 59–60, žml. Nr. 29, 41), fiksuotas beveik nepakitęs, pvz.: *sukre timas* ‘sukrėtimas’ (ATT II, 197), *kru·vā* ‘krūva’ (ATT II, 198). Išgirsti reti šių balsių, iš jų ypač ., ., neišlaikymo atvejai, tarmių medžiagą Čėkiškėje rinkusiojo teigimu, šių apylinkių tarnei nėra būdingi, laikytini sporadiniais arba pavartoti dėl kitų tarmių įtakos (Pupkis 1962: 15), pvz.: *sunūs* ‘sūnus’ (Pupkis 1962: 33), *pagribāut* ‘pagrybaut’ (Pupkis 1962, 37), *skurā* ‘skūra’ (Pupkis 1962, 45) ¹⁴. Kitur, pavyzdžiui, apie Vareikónius, Kazio Morkūno teigimu (Morkūnas 1963 (1), 6), prieširtiniai ilgieji balsiai buvę trumpesni už kirčiuotuosius, o kartais tarti ir visai trumpai, pvz.: *skri.nēle*. ‘skrynelė’ (Morkūnas 1963 (1), 8), *gru.dū·* ‘grūdų’ (Morkūnas 1963 (1), 9), *grudēl#ai* ‘grūdeliai’.

Kirčiuoti trumpieji *i*, *u* šioje šnektų ploto dalyje, panašiai kaip ir tradicinėse šiauliškių šnektose, rankraštinių šaltinių duomenimis, dažniau pailgėję iki pusilgių, pvz.: ‘batukais’ (Pupkis 1962, 51), *maz ‘u.ki* ‘mažiukė’ (Pupkis 1962: 67), *vadi.nosi* ‘vadinosi’ (V. V., g. 1934 m., Čėkiškė), *bu.vo* ‘buvo’ (Morkūnas 1963 (1), 9), *kepu.re*. ‘kepurė’ (Morkūnas 1963 (1), 12), *pasodi.no* ‘pasodino’ (Morkūnas 1963 (1), 21), *maz ‘u.ka* ‘mažiuką’ (P. A., g. 1910 m., Vilkijà), ‘ožiukas’ (P. A., g. 1910 m., Vilkijà), *vezi.ma* ‘vežimą’ (P. A., g. 1910 m., Vilkijà), *n’ebūvo* ‘nebuvo’ (Kardelytė, Jonaitytė 1954a (1), 11), *karvūte* ‘karvutė’ (J. G., g. 1897 m., Zapyškis) ¹⁵. Šie duomenys sutampa ir su LKA II žemėlapyje kartografuotaisiais (žr. LKA II 37–38, žml. Nr. 19).

Nekirčiuotų galūninių balsių *o* atliepimas *i*, *u*, kurį Baranauskas ir Salys siejo su vakarine šnektų ploto dalimi, kaip matyti iš rankraštinės medžiagos, dažniau išgirstas Čėkiškės ir Vilkijės, rečiau Zapyškio apylinkėse, pvz.: *pasi.merki* ‘pasimerkė’ (Pupkis 1962, 33), *apsikabino* ‘apsikabino’ (Pupkis 1962, 37), *uzli.pu* ‘užlipo’ (Pupkis 1962, 41), *švėnti* ‘šventė’ (Pupkis 1962, 47), *kumėli* ‘kumelė’ (Pupkis 1962, 47), *dėgi* ‘degė’ (Pupkis 1962: 67), *lazdyno* ‘lazdyno’ (V. V., g. 1934 m., Čėkiškė) ¹⁶, *prapūoli* ‘prapuolė’ (LT II, 226), *is’igañ.du* ‘išsigando’ (LT II, 226), *augi.no* ‘augino’ (P. A., g. 1910 m., Vilkijà), *pleñtu* ‘plento’ (P. A., g. 1910 m., Vilkijà), *krā·tu* ‘krato’ (P. A., g. 1910 m., Vilkijà), *uzeju* ‘užėjo’ (Kazalupskytė, Markevičiūtė, Motiejauskaitė 1968 (2), 2), *n’esā·k’i* ‘nesakė’ (Kazalupskytė, Markevičiūtė, Motiejauskaitė 1968 (2), 3), *da vi* ‘davė’ (ATT II, 199), *pienu* ‘pieno’ (ATT II, 199) ¹⁷. Tokio tarimo pavyzdžių, priešingai nei nurodyta LKA II žemėlapiuose (žr. LKA II

49–50, 56–57, žml. 32, 38), neišgirsta tik Vareikónių apylinkėse. Jose, šie balsiai, nors ir retai, sutrumpėję tik žodžio pradžioje, pvz.: *sidet* ‘sėdėti’ (Morkūnas 1963 (1), 8), *muket* ‘mokėti’ (Morkūnas 1963 (1), 15), *stugais* ‘stogais’ (Morkūnas 1963 (1), 17),

Nekirčiuotų *ie*, *uo* vienbalsinimas fiksuotas tik ties Čėkiške, Vareikóniais ir Vi Ikija arba Salio terminais tariant, aukštaičių vakariečių viduriečių (veliuoniečių) apylinkėse, pvz.: *žemōs* ‘žiemos’ (Pupkis 1962, 31), *udu* ‘uodų’ (Pupkis 1962, 55), *pemuō* ‘piemuo’ (Pupkis 1962, 61), *venais* ‘vienais’ (ATT II, 174), *denō.s* ‘dienos’ (ATT II, 174), *juzūks* ‘Juozukas’ (ATT II, 174), *dube* ‘duobė’ (Morkūnas 1963 (1), 10), *ugāut* ‘uogauti’ (Morkūnas 1963 (1), 17), *kek’viēna* ‘kiekviena’ (LKT, 188), *letaūs* ‘lietaus’ (LKT, 188).

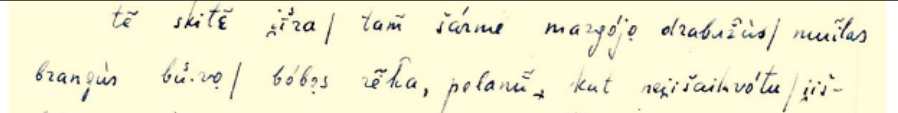
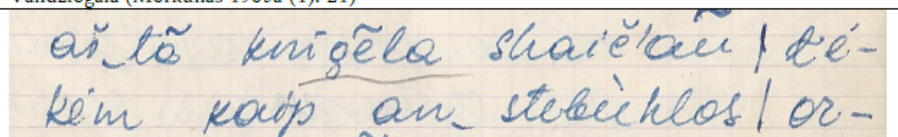
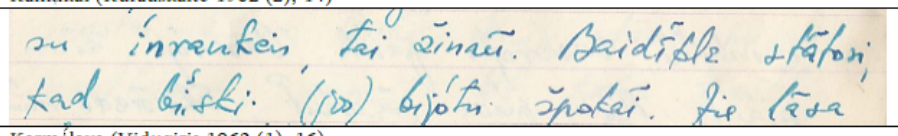
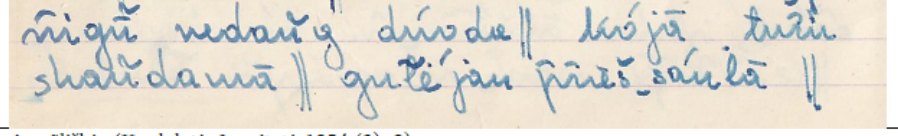
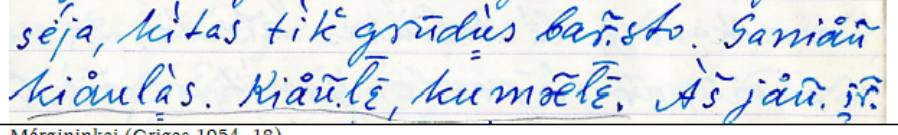
Apibendrinti duomenys rodo, kad vakarinėje ir, kaip bus matyti toliau, kai kuriose rytinės šnektų ploto dalies apylinkėse užfiksuoti tarminiai požymiai dažniau išlaikyti nepakitę: priebalsis . beveik nekietintas, kirčio atitraukimo, nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimo atvejai reti.

4. RYTINĖS KAŪNO APYLINKIŲ ŠNEKTŲ PLOTO DALIES KALBINĖS YPATYBĖS XX A. 6–8-OJO DEŠIMTMEČIŲ TARIŲ MEDŽIAGOS DUOMENIMIS

Tarminis (kalbinis) nehomogeniškumas, rankraštinių šaltinių duomenimis, būdingesnis rytinei Kauno apylinkių šnektų daliai, apimančiai Vandžiogalos¹⁸, ir kitas apylinkes.

Priebalsis . čia, priešingai nei vakarinėje dalyje, daugiausia kietintas, pvz.: *milėjom* ‘mylėjome’ (Morkūnas 1963a (1), 9), *nu.lake* ‘nulėkė’ (Morkūnas 1963a (1), 9), *gelazi.’ais* ‘geležiniais’ (Morkūnas 1963a (1), 19), *nusiláido* ‘nusileido’ (Kurauskaitė 1962 (2), 10), *kalbét* ‘kalbėti’ (Kurauskaitė 1962 (2), 14), *lėkēm* ‘lėkėme’ (Kurauskaitė 1962 (2), 14), *pleve* ‘plėvė’ (Vidugiris 1962 (1), 15), *gelazi.neis* ‘geležiniais’ (Vidugiris 1962 (2), 4), *pelana*

‘pelenai’ (Vidugiris 1962 (3): 13). Apie Muniškius, tyrėjo teigimu (Morkūnas 1962, 5), . kartais kietino senosios kartos atstovai, pvz.: *paláisi* ‘paleisi’ (Morkūnas 1962, 7), *gelazi.nis* ‘geležinis’ (Morkūnas 1962, 22), *leks* ‘lėks’ (Morkūnas 1962, 24) (žr. 6 pav.)¹⁹.

Vandžiogala (Morkūnas 1963a (1): 21)

Kaniūkai (Kurauskaitė 1962 (2), 14)

Karmėlava (Vidugiris 1962 (1), 16)

Armališkės (Kardelytė, Jonaitytė 1954 (2), 9)

Márgininkai (Grigas 1954, 18)
6 pav. Priebalsio I tarimo rytinėje šnektų ploto dalyje pavyzdžiai

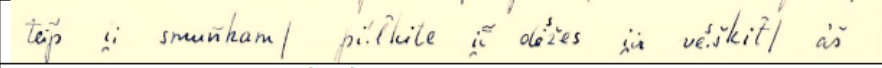
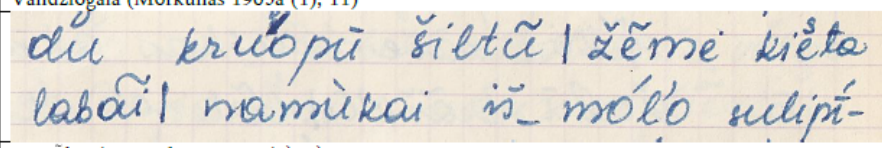
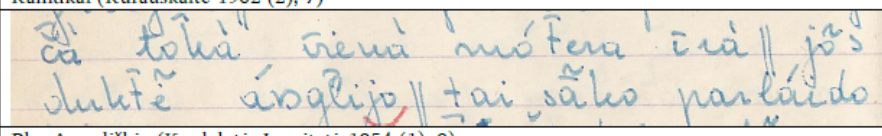
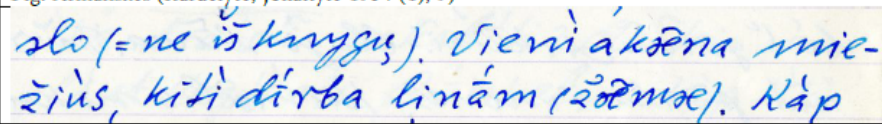
6 pav

Priebalsio I tarimo rytinėje šnektų ploto dalyje pavyzdžiai

Šios apylinkės LKA II žemėlapiuose taip pat išsiskiria dvejopu šio priebalsio tarimu (žr. LKA II 33–34, 37, 45–47, 53, 88–89, 101–102, žml. Nr. 15, 18, 28, 30, 34, 72, 85).

Remiantis labai negausia rankraštine medžiaga (Grigas 1954a), taip pat jos pagrindu paskelbtais keliais trumpais tarminiais tektais (LKT, 196), matyti, kad . neketintas tik Póderiškių ir Garliavės apylinkėse. Jos, tikėtina, vakarinėms šnektoms galėjusios būti artimesnės ne tik Salio, bet ir Baranausko skirstyme.

Kirčio atitraukimo atžvilgiu, priešingai nei rodo LKA II žemėlapiuose kartografuoti duomenys, rytinė šnektų ploto dalis taip pat nėra vientisa (žr. 7 pav.).

Vandžiogala (Morkūnas 1963a (1), 11)

Kaniūkai (Kurauskaitė 1962 (2), 7)

Plg. Armališkės (Kardelytė, Jonaitytė 1954 (1), 9)

Plg. Mārgininkai (Grigas 1954, 18)
7 pav. Kirčio (ne)atitraukimo rytinėje šnektų ploto dalyje pavyzdžiai

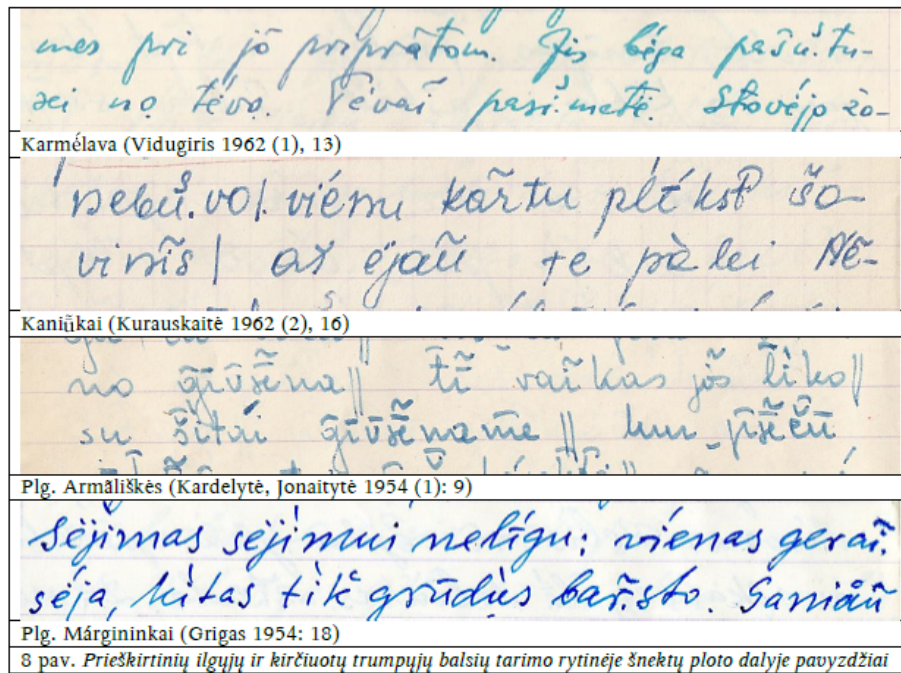
7 pav

Kirčio (ne)atitraukimo rytinėje šnektų ploto dalyje pavyzdžiai

Jos šiaurėje (Vandžiogalos, Kaniūkų, Munškių ir kt. apylinkėse) kirtis atitrauktas dažniau, pvz., *doubes* ‘duobės’ (Morkūnas 1963a (1), 10), *sunus* ‘sūnūs’ (Morkūnas 1963a (1), 11), *viena* ‘vieną’ (Kurauskaitė 1962 (2), 7), *kieta* ‘kietą’ (Kurauskaitė 1962 (2), 7), *riebi* ‘rieb’ (Vidugiris 1962 (1), 11), *viena* ‘vieną’ (Vidugiris 1962 (1), 16), *gric* ‘a’ ‘gryčiai’ (Vidugiris 1962 (1), 23), ‘juokū’ (Morkūnas 1962, 8), *gribus* ‘grybūs’ (Morkūnas 1962, 9), o pietuose (Armališkių, Mārgininkų ir kt. apylinkėse) – labai retai.

Be kirčio atitraukimo, apie Kaniūkų, tyrėjų teigimu, dėsniai vartotos, bet tekstuose neįrašytos formos su pabrėžtu pirmuoju tvirtagališkai kirčiuojamų dvigarsių dėmeniu (Kurauskaitė 1962 (2), 3, 11; 1962 (3): 11). „Kirčio anomalijų“ (jos plačiau neapartotos je ir jos apylinkėse (Vidugiris 1962, 10).

Prieškirtiniai ilgieji ir nekirčiuoti trumpieji balsiai rytinėje šnektų ploto dalyje tarti dvejopai: jos šiaurėje dažniau pakitę (pvz.: *subirejo* ‘subyrėjo’ (Vidugiris 1962 (1), 11), *rogu.tes* ‘rogutės’ (Vidugiris 1962 (1), 11), *grudai* ‘grūdai’ (Vidugiris 1962 (2), 2), *kuli.mas* ‘kūlimas’ (Vidugiris 1962 (3): 11), *gīvulī.s* ‘gyvulys’ (Vidugiris 1962 (1), 16), *tevu.kas* ‘tėvukas’ (Vidugiris 1962 (3): 9), *vi.r’ause* ‘vyriausia’ (Kurauskaitė 1962 (2), 15), *gīvātē* ‘gyvatė’ (Kurauskaitė 1962 (3), 5), *kirmēliū* ‘kirmėlių’ (Kurauskaitė 1962 (2), 22), *lentuciu* ‘lentučių’ (Kurauskaitė 1962 (3), 4), *gabaliu.kā* ‘gabaliuką’ (Kurauskaitė 1962 (3), 8), o pietuose – išlaikyti sveiki (pvz.: *maž’ūkės* ‘mažiukės’ (Kardelytė, Jonaitytė 1954 (1), 15), *s’ūl’ūkas* ‘siūliukas’ (Kardelytė, Jonaitytė 1954 (2), 1), *gīvulial* ‘gyvuliai’ (Grigas 1954, 17), *grūdūs* ‘grūdus’ (Grigas 1954, 18), *vezimas* ‘vežimas’ (Grigas 1954, 18) (žr. 8 pav.).

8 pav

Prieškirtinių ilgųjų ir kirčiuotų trumpųjų balsių tarimo rytinėje šnektų ploto dalyje pavyzdžiai

Tačiau ir nekirčiuoti ilgieji balsiai, nors ir nurodyti kaip išlaikyti, tyrėjo nuomone, pavyzdžiui, apie Muniškius, buvę „kiek trumpesni kaip kapsų ir zanavykų“ (Morkūnas 1962, 5). Šie duomenys beveik sutampa ir su LKA II žemėlapyje kartografuotaisiais.

Nekirčiuoti galūniniai *o*-rytinėje šnektų ploto dalyje, tiek rankraštinių šaltinių, tiek LKA II žemėlapių duomenimis, tarti ir išlaikyti, ir sutrumpėję. Šios dalies šiaurėje šie balsiai, kaip teigiama, yra „pakitę kokybiškai“ (Morkūnas 1963 (1), 8); Vidugiris 1962 (1): 9–10), pvz.: *bu.vo* ‘buvo’ (Morkūnas 1963 (1), 9), *žėmė* ‘žemė’ (Morkūnas 1963 (1), 9), ‘sumušė’ (Morkūnas 1963 (1), 10), *kal’nū.ko* ‘kalniuko’ (Morkūnas 1963 (1), 11), *kārve* ‘karvė’ (Vidugiris 1962 (1), 11), *pasili.ko* ‘pasiliko’ (Vidugiris 1962 (1), 11), *bu.vo* ‘buvo’ (plg. (Vidugiris 1962 (1), 12), ‘pasikeitė’ (Vidugiris 1962 (1), 13), o pietuose – dažniau išlaikyti nei trumpinti (žr. 9 pav.).

Vandžiogala (Morkūnas 1963a (1), 12)
Karmėlava (Vidugiris 1962 (1), 22)
Muniškiai (Morkūnas 1962: 18)
Kaniūkai (Kurauskaitė 1962 (2): 7)
9 pav. Nekirčiuotų galūninių e, o tarimo rytinėje šnektų ploto dalyje pavyzdžiai

9 pav

Nekirčiuotų galūninių, o tarimo rytinėje šnektų ploto dalyje pavyzdžiai

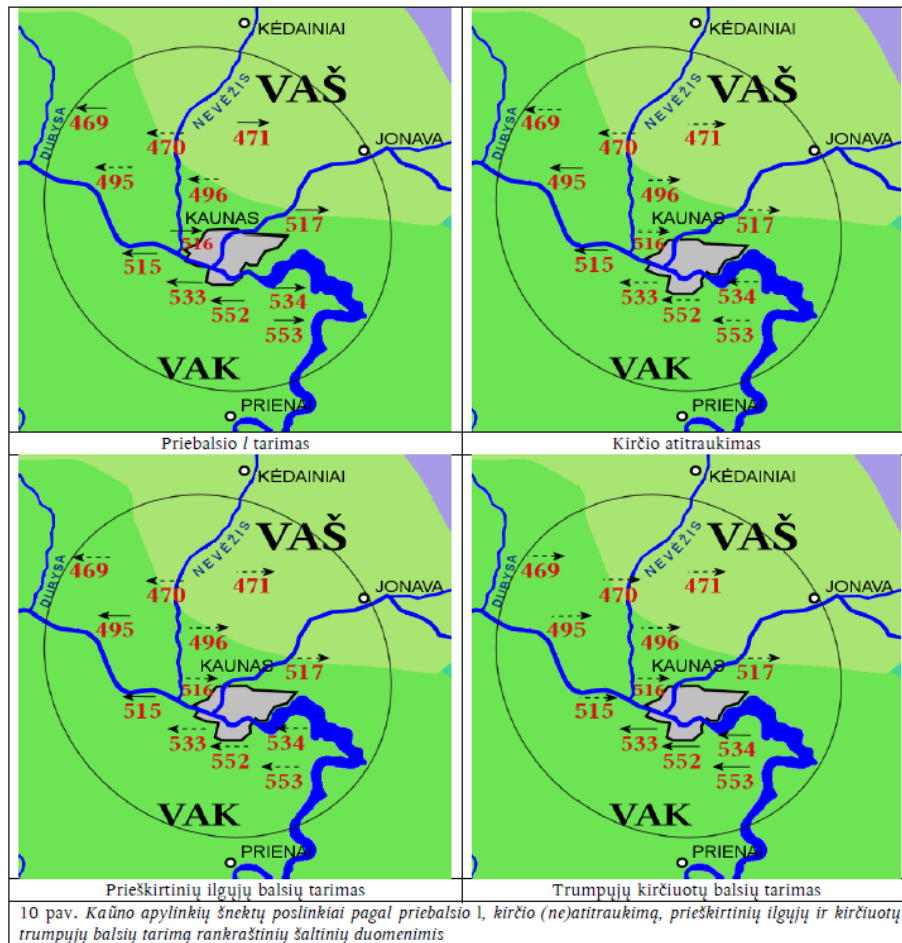
Kirčiuoti o-, tyrėjų pastebėjimu (Kurauskaitė 1962 (2), 4), kartais tarti kaip ie, uo, tačiau rankštiniuose tekstuose tokių pavyzdžių beveik neužrašyta, pvz.: *vuoškai* 'oškai' (Vidugiris 1962 (1), 21), 'orlaivių' (Morkūnas 1962 (1), 20), *kilogramu* 'kilogramų' (Morkūnas 1962, 8).

Nekirčiuoti ie, uo šioje šnektų ploto dalyje, kaip ir didesnėje vakarinėje, vienbalsinti, pvz.: 'dieduką' (Vidugiris 1962 (1), 11), *ku.deli* 'kuodelį' (Vidugiris 1962 (2), 4), *rė.šutaut* 'riešutauti' (Vidugiris 1962 (2), 5), *ke.mali* 'kiemelyje' (Vidugiris 1962 (2), 10), *pemuō* 'piemuo' (Morkūnas 1963 (1), 12), *ubol'u.kais* 'obuoliukais' (Morkūnas 1963 (1), 15) *vudu* 'uodų' (Morkūnas 1963 (1), 15), *dedūkui* 'diedukui' (Morkūnas 1962, 10). Kirčiuotų ie, uo vienbalsinimo atvejų tekstuose neužrašyta.

Taigi rytinėje šnektų ploto dalyje aptartieji tarminiai požymiai tarti dvejopai (Vandžiogalos, Kaniuku. Karmelavos ir kt. Apylinkese) arba, kaip ir vakarinėje, dažniau išlaikyti nepakitę (Armališkių, Garliavos, Mārgininkų ir kt. apylinkese).

5 KAŪNO APYLINKIŲ ŠNEKTŲ KALBINIŲ YPATYBIŲ PERIFERIŠKUMAS

Apibendrinus rankraštinų šaltinių duomenis matyti, kad iš skiriamųjų požymių mažiausiai šiame plote varijuoja priebalsio . tarimas. Remiantis juo, Kaūno apylinkių šnektos, galima teigti, bene aiškiausiai dalijamos į vakarines, kuriose . buvęs minkštas, ir rytines, kuriose jis kietintas (žr. 10 pav.).

10 pav

Kauno apylinkių šnektų poslinkiai pagal priebalsio l, kirčio (ne)atitraukimą, prieškirtinių ilgųjų ir kirčiuotų trumpųjų balsių tarimą rankraštinių šaltinių duomenimis

Labiau įvairuoja kirčio atitraukimas, kirčiuotų trumpųjų balsių tarimas. Dvejopa šių požymių vartoseną fiksuota beveik visame Kauno apylinkių šnektų plote (žr. 10 pav.)²⁰.

Kirtis dažniau atitrauktas nei neatitrauktas beveik visoje rytinėje šio ploto dalyje (punktyrinės rodyklės nukreiptos į atitraukiančių šnektų link), o vakarinėje – dažniau neatitrauktas nei atitrauktas (tiek vientisos, tiek punktyrinės rodyklės nukreiptos į kirčio atitraukimu nepasižyminčių šnektų pusę). Nekirčiuoti trumpieji balsiai dažniau ilginti nei trumpinti taip pat beveik visoje rytinėje ir visoje vakarinėje tiriamojo šnektų ploto dalyse.

Pažymėtina, kad kirtį iš trumpos galūnės atitraukia ne tik šiauliškių šnekta, bet ir vietiniu lenkų kalbos variantu kalbantys gyventojai, nes priešpaskutinio skiemens kirčiavimas yra būdingas ir lenkų kalbai (Mikulėnienė 2018, 19). Tačiau, priešingai nei tradicinių šiauliškių šnektos atstovai, iš mažens kelias kalbas mokėję vietos pateikėjai, kaip rodo kaimyninių Jonavos ir Ūpninkų šnektų tyrimai, iš trumposios galūnės kirtį atitraukia ne tik į priešpaskutinį skiemenį, turintį ilgąjį balsį ar dvibalsį *ie*, *uo*, bet ir į dvigarsinį skiemenį (Kazlauskaitė 2008, 600–609; Stundžia 1980: 99–100).

Be kirčio atitraukimo, pirmojo tvirtagališkai kirčiuojamo dvigarsio dėmens pabrėžimas, remiantis rankraštinių šnektų aprašuose tarmių tyrėjų pateiktomis pastabomis, daugiausia išgirstas lenkiškai kalbėjusių pateikėjų kalboje (Kurauskaitė 1962 (2), 11; 1962 (3), 8, 11; Vidugiris 1962, 10). Toks tarimas fiksuotas ir kaimyninėse šnektose ties Že miais, pavyzdžiui: *ba.lsas* ‘ba sas’, ‘va gas’, *ra.nka* ‘raňką’ (žr. Mikulėnienė 2018, 19; Mikulėnienė, Pacevičiūtė 2019: 50–51). Tikėtina, kad šiuos kirčiavimo atvejus Aloyzas Vidugiris ir vadino „kirčio anomalijomis“, atsiradusiomis dėl sąveikos su kitomis kalbomis (Vidugiris 1962, 10).

Nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimas, ypač sistemingas kirčiuotų trumpųjų ilginimas, rankraštinių šaltinių duomenimis, taip pat daugiausia išgirstas keliakalbių vietos gyventojų kalboje (Kurauskaitė 1962; Vidugiris 1962 (1): 10). Toks šių balsių tarimas yra aiškinamas slaviškosios kirčiavimo sistemos poveikiu lietuvių kalbos kirčiavimo sistemai (žr. Mikulėnienė 1995, 36–39; Geržotaitė, Mikulėnienė 2014, I žemėlapij ir komentarą).

Iš būdingųjų požymių nagrinėjamose šnektose fiksuotą, nors ir retą, kirčiuotų balsių *e*-dvibalsinimą, matyt, taip pat lėmė sąveika su vietine lenkų kalba. Šį teiginį grindžia Žanetos Markevičienės atliktas tyrimas, kuris parodė, kad šiuos balsius dvibalsinti buvo linkę dvikalbiai šiauliškių šnektos ties Reniunais (~LKA 445Pasodos punkta) atstovai, pavyzdžiui: *sus* ‘susėdame’, *b. egv* ‘bėga’, *m. oteris* ‘moteris’ (dgs. G.) (ATT II, 36). Tačiau Jonavos apylinkėse išgirstą kirčiuotų *ie*, *uo* vienbalsinimą iliustruojančių pavyzdžių rankraštiniuose šnektų tekstuose neužrašyta (plačiau apie juos žr. Kazlauskaitė 2008, 600–609; Stundžia 1980, 99–100; Geržotaitė 2012, 156–174; Mikulėnienė 2018, 19–20).

Taigi kirčio atitraukimas, trumpųjų ir ilgųjų balsių priešpriešos nykimas yra vienos ryškiausių tiek Kauno apylinkių šnektoms (ypač rytinei jų daliai), tiek greta jų vartojamai vietinei lenkų kalbai bendrų ypatybių (Čekmonas 2001, 87; dar plg. Geržotaitė 2012, 169). Remiantis panašiais rezultatais, kaimyninėse Jonavos apylinkėse vartojamas lietuviškasis variantas vertintas kaip vietinės lenkų kalbos pagrindu besiformuojantis antrinis (Mikulėnienė 2018: 21–22).

6 IŠVADOS

Rankraštinėje ir publikuotoje tarmių medžiagoje užrašytų Kauno apylinkių šnektas skirtingais laikotarpiais skiriančių (priebalsio ., nekirčiuotų ilgųjų ir kirčiuotų trumpųjų balsių tarimas, kirčio atitraukimas) ir joms būdingų (nekirčiuotų galūninių balsių *é*, *o* tarimas) tarminių požymių analizė išryškino jas kaip nevienalytes.

Nustatyta, kad iš skiriamųjų požymių mažiausiai įvairuoja ir tiriamąją teritoriją į vakarinę (Čėkiškės, Vareikonių, Vilkijos ir kt. apylinkės ir rytinę (Vandziogalos, Muniskiu, Karmėlavos ir kt. apylinkės) bene aiškiausiai dalija priebalsio . tarimas.

Pagal kitus diferencinius požymius – kirčio atitraukimą, nekirčiuotų ilgųjų ir kirčiuotų trumpųjų balsių tarimą – kaip homogeniškesnę išsiskiria vakarinė šnektų ploto dalis. Rytinėje dalyje kirtį atitraukti,

nekirčiuotus ilguosius balsius trumpinti, o kirčiuotus trumpuosius sistemingai ilginti buvo linkę tiek tradicine lietuvių šnektą, tiek vietinę lenkų kalbą kalbantys gyventojai. Vietinės lenkų kalbos įtaka nagrinėjamos šnektoms, matyt, aiškintini ne tik skiriamųjų, bet ir kai kurių būdingųjų kalbinių ypatybių atliepiniai, kuriuos užfiksavo tarmių medžiagos rinkėjai.

Taigi rytinėse Kauno apylinkių šnektose išgirsti kai kurie atvejai, manytina, nesietini su tradicinių šnektų tąsa. Vietinis lietuviškas variantas galimai yra susiformavęs vietinės lenkų kalbos pagrindu ir yra vertintinas kaip antrinis.

LITERATŪRA

- Aliūkaitė, Daiva, Rima Bakšienė, Jurgita Jaroslavičienė, Gintarė Judžentytė, Asta Leskauskaitė, Jūratė Lubienė, Violeta Meiliūnaitė, Dalia Pakalniškienė, Vilija Ragaišienė, Regina Rinkauskienė, Janina Švambarytė-Valužienė, Jolita Urbanavičienė, Daiva Vaišnienė 2014, Punktų tinklo tankis geolingvistinės skirties *aukštaičiai*. *žemaičiai* požiūriu. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 129–196.
- Aliūkaitė, Daiva, Danguolė Mikulėnienė 2014, Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 29–47.
- Alminauskis, Kazys 1930, Vyskupo Antano Baranausko laišakai Hugo Weberiui. *Archivum Philologicum* 1, 69–103.
- Baranovskij, Antonij [=Барановский, Антоний] 1898, *Замѣтки о литовскомъ языкѣ и словарь*. Санктпетербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ.
- Čekmonas, Valerij [=Чекмонас, Валерий] 2001, Польский язык в Йонавском районе Литвы (социолінгвістическіе заметки). *Studia nad polszczyzną Kresową* 10, 71–91.
- Čepaitienė, Agnė 2018, Tarmių ypatybių kaita Ramygalos apylinkėse. *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, sud. Rima Bakšienė, Nadežda Morozova. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 44–75.
- Drotvinas, Vincentas, Vladas Grinaveckis 1970, *Kalbininkas Kazimieras Jaunius*. Vilnius: Mintis.
- Gerullis, Georg 1930, *Litauische Dialektstudien*. Leipzig: Markert & Petters Verlag.
- Geržotaitė, Laura 2012, Pietinės vakarų aukštaičių šiauliškių šnektos: geolingvistinis aspektas ir jo interpretacijos. *Acta Linguistica Lithuanica* 67, 156–174.
- Geržotaitė, Laura 2015, Geolingvistinė Antano Baranausko lietuvių tarmių klasifikacijos analizė. *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 4, sud. Vilija Ragaišienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 133–165.
- Geržotaitė, Laura 2016, *Lietuvos tarmių klasifikacijos tyrimas geolingvistiniu aspektu*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

- Geržotaitė, Laura 2017, Geolingvistinis Babtų apylinkių šnektų tyrimas. *Babtai*, vyr. red. Damijonas Šniukas. Vilnius: VŠĮ „Versmės“ leidykla, 1290–1299.
- Geržotaitė, Laura 2017a, Ramygalos šnektą lietuvių tarmių klasifikacijose: geolingvistinė analizė. *Acta Linguistica Lithuanica* LXXVII, 167–195. Prieiga internete: <http://lki.lt/acta-linguistica-lithuanica-77/> [žiūrėta 2020 11 12].
- Geržotaitė Laura, Meiliūnaitė Violeta 2014: Kitų kalbų vietiniai variantai Lietuvoje: žemėlapis ir komentarai. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, XIV žemėlapis ir komentaras (sp. įkliją).
- Geržotaitė Laura, Mikulėnienė Danguolė 2014: Dabartinė lietuvių tarmių klasifikacija ir Lietuvių kalbos atlaso punktai: žemėlapis ir komentarai. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, I žemėlapis ir komentaras (sp. įkliją).
- Girdenis, Aleksas, Zigmas Zinkevičius 1966, Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos. *Kalbotyra* 14, 139–147.
- Javnis, Kazimir [=Явнисъ, Казимір] 1891, Б) Языкѣ. [Ковенскій уѣздѣ]. *Памятная книжка Ковенской губерніи на 1892 годѣ*. Ковна: Въ Типографіи Ковенскаго Губернскаго Правленія, 105–110.
- Judžentytė, Gintarė 2017, Savitos sangrąžinio veiksmazodžio formos Babtų apylinkių šnektose. *Babtai*, vyr. red. Damijonas Šniukas. Vilnius: VŠĮ „Versmės“ leidykla, 1300–1309.
- Karaś, Halina 2002, *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*. Warszawa-Puńsk: Wydawnictwo „Auśra”.
- Karaś, Halina 2016, Język polski na Kowieńszczyźnie – sytuacja, zmiany, stan na początku XXI wieku. *Lietuvos lenkų tarmės*. Elektroninis leidinys, red. Kristina Rutkovska. Vilniaus universitetas: Polonistikos centras, (1–24). Prieiga internetu: http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/files/karas_Jezyk_polski_na_Kowieńszczyźnie_sytuacja_zmiany_stan.pdf [žiūrėta 2020 11 11].
- Karaś, Halina, Krystyna Rutkowska, Kinga Geben, Wiktoria Ušinskienė 2001, *Język polski na Kowieńszczyźnie. Historia, sytuacja socjolingwistyczna, cechy, językowe, teksty*. Warszawa: Elipsa.
- Kazlauskaitė, Rūta 2008, Jonavos šnektos fonetinės ypatybės, *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 2, sud. Saulius Ambrazas, Danguolė Mikulėnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 600–609.
- LLT – *Lietuvos lenkų tarmės*. Elektroninis leidinys, sud. Kristina Rutkovska, 2016. Prieiga internete: <http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/> (žiūrėta 2020 11 05). 1982.
- LKA I – *Lietuvių kalbos atlasas 1. Leksika*, ats. red. Kazys Morkūnas. Vilnius: Mokslas, 1977.
- LKA II – *Lietuvių kalbos atlasas 2: Fonetika*, ats. red. Kazys Morkūnas. Vilnius: Mokslas,
- Meiliūnaitė, Violeta 2016, Pietiniai panevėžiškiai: bendrieji Ramygalos šnektos bruožai. *Ramygala*, sud. Gražina Navalinskienė. Vilnius: VŠĮ „Versmės“ leidykla, 1278–1284.

- Mikulėnienė, Danguolė 1995, Variantai normos ir sistemos požiūriu. *Kalbos kultūra* 67, 36–39.
- Mikulėnienė, Danguolė 2018, *Multimodalusis tarmėtyros modelis: vietinės lenkų kalbos variantiškumo Lietuvoje tyrimo galimybės*, 1–12. Prieiga internete: http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/files/mikuleniene_%20tarmetyros_modelis.pdf [žiūrėta 2020-11-20].
- Mikulėnienė, Danguolė 2018a, Dėl antrinių dialektų formavimosi ir raidos. *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 5, sud. Rima Bakšienė, Nadežta Morozova. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–25.
- Mikulėnienė, Danguolė 2018b, XXI a. lietuvių tarmėtyros sąvokos: tarminių kalbos variantų periferiškumas ir pereigiškumas. *Prace Bałtytyczne* 7, 133–142.
- Mikulėnienė, Danguolė 2018c, *Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lūžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
- Mikulėnienė, Danguolė 2019, Tarmiškumo bruožų nomenklatūra: nuo tarminių požymių prie tarmiškumo žymenų. *Respectus Philologicus* 35 (40), 51–62.
- Mikulėnienė, Danguolė, Aušra Pacevičiūtė 2019, Language shift: The case of the Žeimiai area in the Kaunas-Jonava region. *Acta Baltico-Slavica* 43, 41–58.
- Mikulėnienė, Danguolė, Edmundas Trumpa 2008, Naujas žvilgsnis į Kazimiero Jauniaus tarmių klasifikaciją. *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 2, sud. Saulius Ambrazas, Danguolė Mikulėnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 128–146. Programa – *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa*, ats. red. Juozas Senkus.
- Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956.
- Rutkovska, Kristina 2014, Lenkų kalbos paplitimas ir vartojimo atvejai. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės. geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, 216–227.
- Rutkovska, Kristina 2016, Dabartinė Lietuvos lenkų tarmių būklė. *Lietuvos lenkų tarmės*. Elektroninis leidinys, red. Kristina Rutkovska. Vilniaus universitetas: Polonistikos centras, (1–11). Prieiga internete: <http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/> [žiūrėta 2020 11 09].
- Salys, Antanas 1933, Kelios pastabos tarmių istorijai. *Archivum Philologicum* 4, 21–34. Rankraščio teisėmis. Tübingenas.
- Salys, Antanas 1946, *Lietuvių kalbos tarmės*. Rankraščio teisėmis. Tübingenas.
- Salys, Antanas 1992, *Raštai 4: Lietuvių kalbos tarmės*. Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija.
- Sawaniewska-Mochowa, Zofia, Anna Zielińska 2005, Szlachta laudańska i jej polszczyzna dawniej i dziś. *Acta Baltico-Slavica* 29, 69–85.
- Stundžia, Bonifacas 1980: Kelios pastabos apie Upninkų šnektą. *Kalbotyra* 31 (1), 98–100.
- Taeldeman, Johan 2005, Polarisation Revisited. Language Variation – European Perspectives: Selected Papers from the Third International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE3). Ed. F. Hinskens. Amsterdam: Benjamins, 23–248. Prieiga internete: <https://benjamins.com/catalog/silv.1.15tae> [žiūrėta 2020 11 16].
- Zielińska, Anna 2002, *Mniejszość polska na Litwie kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.

- Zinkevičius, Zigmas 1966, *Lietuvių dialektologija: lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija*, Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius, Zigmas 1969, Apie lietuvių kalbos tarmių skirstymą. *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai*. A serija 3 (31). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 365–380.
- Zinkevičius, Zigmas 2006, *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

RANKRAŠTINIAI IR SPAUSDINTI ŠALTINIAI

- ATT II – *Aukštaičių tarmių tekstai 2*, sud. Žaneta Urbanavičiūtė-Markevičienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001.
- Grigas, Napalys 1954, *Margininkai*. 553. 1954 *dialektol. eksped. Panemunės rajone*. Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas, Nr. 185.
- Grigas, Napalys 1954a, Garliava, 552. 1954 *dialektol. eksped. Panemunės rajone*. Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas, Nr. 183.
- Kardelytė, Jadvyga, Aldona Jonaitytė 1954, Panemunės raj. Armališkių apyl. Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas, Nr. 189 (3).
- Kardelytė, Jadvyga, Aldona Jonaitytė 1954a: Zapyškis. Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas, Nr. 187.
- Kazalupskytė Morta, Teofilė Markevičiūtė, Irena Motiejauskaitė 1968, Ežerėlis 515A. Tarmės aprašas. Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas, Nr. 889 (3).
- Kurauskaitė, Marija 1962, 516. Informacijos. Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas, Nr. 756 (3).
- LT II – Lietuvių tarmės 2: Fonetika, Morfologija, sud. Žaneta Urbanavičiūtė-Markevičienė, Vladas Grinaveckis. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 1992.
- LKT – Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija, ats. red. Kazys Morkūnas. Vilnius: Mintis, 1970.
- Morkūnas, Kazys 1962, Kauno raj. Muniškių k. (Nr. 496). Informacijos ir tekstai. Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas, Nr. 751.
- Morkūnas, Kazys 1963, Kauno raj. Babtai–Vareikoniai (Nr. 470). Informacijos ir tekstai. Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas, Nr. 765 (2).
- Morkūnas, Kazys 1963a, Kauno (–Kėdainių) raj. Kačergiai [Vandžiogala]. Informacijos ir tekstai. Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas, Nr. 773 (2).
- Pupkis, Aldonas 1962, Čekiškė, 469. Informacijos dalykai ir tekstai. Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas, Nr. 746.
- Vidugiris, Aloyzas 1962, Informacija ir tekstai. Karmėlava, Kauno raj. – 517. Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas, Nr. 744 (3).

Zumaras, Vincas 1953, V. V. Pedagoginio Instituto Lietuvių kalbos ir literatūros fakulteto V. k. stud. Zumaro Vinco kursinis darbas (kalbos). Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyvas, Nr. 112.

GARSINIAI ŠALTINIAI

Antalkių km., Kauno raj. CD 52 VAK 1: 13001495 (1965 m. įrašė E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė).
Muniškių k., Kauno r. CD 62 VAK 3: 00501496 (1962 m. įrašė K. Morkūnas).
Muniškių k., Kauno r. CD 62 VAK 3: 00502496 (1962 m. įrašė K. Morkūnas).
Muniškiai, Kauno r. CD 71 VAK 8: 00602496 (1962 m. įrašė M. Kurauskaitė).
Dievogalos km., Zapyškio parap., Kauno raj. CD 52 VAK 1: 13902515 (1965 m. įrašė E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė).
Kaniūkai, Kauno r. CD 62 VAK 3: 00701516 (1962 m. įrašė M. Kurauskaitė).
Kaniūkai, Kauno r. CD 62 VAK 3: 00702516 (1962 m. įrašė M. Kurauskaitė).
Kaniūkai, Kauno r. CD 71 VAK 8: 00601516 (1962 m. įrašė M. Kurauskaitė).
Garliava, Kauno r. CD 56 VAK 2: 14001552 (1965 m. įrašė A. Grinaveckienė, A. Jonaitytė).

Notes

- 1 Santrumpos žemėlapyje žymi Zinkevičiaus ir Girdenio klasifikacijos vakarų aukštaičius kauniškius (VAK) ir šiauliškius (VAŠ).
- 2 Skliaustuose nurodyti skaičiai yra Lietuvių kalbos atlaso vietovių (punktų) atitikmenys (žr. LKA I, 21–30).
- 3 Dar plg. lenkų vietinių kalbinių variantų paplitimo Lietuvoje žemėlapi (LLT, prieiga internete: <http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/>).
- 4 Póderiškių (LKA 533) tarminio aprašo, taip pat tarminių garso įrašų Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve nėra.
- 5 Už Kauno gubernijos ribų liko Zapyškio, Póderiškių, Armāliškių, Garliavos ir Mārgininkų apylinkės. Kuriai iš tarmių, jos (išskyrus vakariečių pietiečių vietove aiškiai nurodytą Zapyškį) Baranausko galėjo būti priskirtos, sunku pasakyti.
- 6 Santrumpos žymi Baranausko skirstymo (aukštaičius) vakariečius pietiečius (Wp) ir rytiečius pirmuosius pietiečius (Rp).
- 7 Santrumpos žymi Salio skirstymo aukštaičius vakariečius veliuoniečius (AVV), aukštaičius vakariečius pietiečius (AVP) ir aukštaičius viduriečius (AV).
- 8 Išskirdamas vakarines ir rytines tarmes Baranauskas ir pats sau prieštarauja. Vienur vakarinėmis tarmėmis, anot jo, laikytini žemaičiai (telšiečiai ir raseiniečiai) ir vakariečiai (žiemiečiai ir pietiečiai) (Baranovskij 1898, 51), kitur – vakariečiai (žiemiečiai ir pietiečiai) ir rytiečiai pirmieji (žiemiečiai ir pietiečiai) (Baranovskij 1898, 56). Taigi pirmuoju atveju rytiečiai pirmieji priebalsį l turėjo tarti minkštą, o antruoju – jį kietinti.
- 9 Nekirčiuoti kamieno ie, uo šiame plote turėtų būti tariami dvejojai: ir išlaikyti sveiki, ir vienbalsinami (LKA II 79–82, žml. Nr. 64, 66).
- 10 Aukštaičių vakariečių apylinkės apie Veliūoną (LKA 468), kuriose vietoj žodžio galo ilgųjų balsių, o- tariami trumpieji i, u, išskyrė Baranausko mokinyš Kazimieras Jaunius (Javnis 1891, 105–110; dar žr. Drotvinas, Grinaveckis 1970, 81–82; Mikulėnienė, Trumpa 2008, 135–136). Šią ypatybę ir apskritai kalbinę straipsnyje nagrinėjamų šnektų ploto situaciją iliustruoja Baranausko skirstymu besirėmusio Jurgio Gerulio pateiktas Veliūonės šnektos tarminis aprašas ir tekstai (Gerullis 1930, 29–34).

- 11 Tarmių medžiagą Lietuvių kalbos atlasui buvo numatyta rinkti desineje Nevezio puseje esanciuose Babtuose, taigi ne Zinkevičiaus ir Girdenio vakarų aukštaičių kauniškių, bet šiauliškių, arba ne Salio aukštaičių vakariečių viduriečių (veliuniečių), bet aukštaičių viduriečių, plote. Tačiau tarp čia gyvenančiųjų senųjų gyventojų neradus lietuviškai kalbančių, tirta kitapus upės išsidėsciusio, kaip teigiama, lietuviško Vareikonių ir gretimų kaimų tarmė (Morkūnas 1963 (1), 1).
- 12 Priebalsių minkštumas rankraščiuose žymėtas ir lankeliu virš raidės, ir minutės ženklų. Čia ir toliau pateikiamuose pavyzdžiuose minkštieji priebalsiai žymėti minutės ženklų.
- 13 Rankraštinis Vilkijės punkto aprašas yra kursinis darbas, parengtas atsakymų į Programos (1956) klausimus pagrindu (Zumaras 1953).
- 14 Balsiai, o rankraštiniuose tekstuose paprastai nurodyti kaip išlaikę prigimtinių ilgumą, todėl jų ilgumas pakeltu taškelio dešinėje raidės pusėje nežymėtas, pvz.: mokino 'mokino' (Morkūnas 1963 (1): 8), stoves 'stovės' (Morkūnas 1963 (1): 9), tevu 'tėvų' (Morkūnas 1963 (1): 9), dėžė 'dėže' (Morkūnas 1963 (1): 13).
- 15 Dar plg. Cekiskės apylinkės Liuciunu kaime uzrasytas formas, kur kirciuoti i, u kaip teigiama, yra pusilgiai: silki.ne 'silkiniai' (ATT II, 40), supu.vu 'supuvo' (ATT II, 40).
- 16 Dar plg. Cekiskeje uzrasytas formas: bu.vu 'buvo' (LKT, 185), ant saulis 'ant saulės' (LKT, 185), liepus 'liepos' (vns k.) (LKT, 185).
- 17 XX a. 7 dešimtmetyje užrašytuose Zapýškio apylinkių tekstuose esama ne vieno pavyzdžio, kada kaip pirminės užrašytos nesutrumpėjusios formos pataisytos į sutrumpėjusias, pvz., t'ėv'ė-l'o į t'ėv'ė-l'u 'tėvelio' (Kazalupskytė, Markevičiūtė, Motiejauskaitė 1968 (2): 8), stál't'iesė į stál't'iesi 'staltiesė' (Kazalupskytė, Markevičiūtė, Motiejauskaitė 1968 (2): 9).
- 18 Tarmių medžiagą Lietuvių kalbos atlasui buvo numatyta rinkti Vandžiogaloje. Kadangi senieji miestelio ir jo apylinkių gyventojai, tyrėjo teigimu, buvo sulenkėję, tirta vieno iš dviejų visame Vandžiogalos valsčiuje buvusių lietuviškų kaimų – kacergiu – tarmė (Morkūnas 1963a (1), 1, 2).
- 19 Vietos muniškiečių tarminiuose garso įrašuose formų su kietu l neišgirsta.
- 20 Punktyrinėmis rodyklėmis žemėlapiuose žymimi atvejai, kai tarminis požymis vietovėje atlieptas dvejopai, pavyzdžiui, Čėkiškeje (LKA 469) kirtis dažniau neatitrauktas (rodyklė nukreipta į neatitraukiančių šnektų link) nei atitrauktas.